

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

- Խանդակեան Հ. Վրբանեան. — Հայ գրե-
րու փոփոխութեան հարցը 289
- Փէլիկեան Հ. Եղիա. — Հայկական նըշ-
խարներ ու նշմարներ Խաչիոյ մէջ (Ա. Ի
Հոմ) 297
- Արտաշատի Եղիսիպոս. — Պատմութիւն
Հալէպի քահանայից 306
- Սարգսեան Հ. Գրիգոր (Թրգմ. «Osser-
vatore Romano»էն. — Հայկական վանք
մը Ի Նափոլի. 352

ԳՐԱԿԱՆ

- Փ. Հ. Ե. — Պէշխըթաշլեանի յիշատա-
կին 314
- Յովհաննէսեան Հ. Վահան. — Հողեղէն
աման. — Աղուոր իրիկուն 314
- Գ. Հնամեր. — Կորսուելու ենթակայ
վաւերաթուղթեր, պաշտօնական նամակներ
և հետաքրքրական գրութիւններ 315

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

- Երեմեան Հ. Սիմոն. — «Չրոյց պարս-
կահայ բարեկամիս հետ (Լեւոն Մեսրոպ) . 318

ԿՐԹԱԿԱՆ

- Թումանեան Հ. Թադէոս. — Քրիստոնէա-
կան դաստիարակութիւնը արդիական ըմ-
բռնումներու հանդէպ 300

ԳԻՏԱԿԱՆ

- Անդրեասեան Ա. Վազգէն. — Օգանա-
ւորդութիւնը 321
- Եղիկեան Ս. — Ուս. Յակոբ Չամիչեան
(իր մահուան տասնամեակին) 342

ԵՐԱԺՇՏԱԿԱՆ

- Խմբ. — Տիկին Լիւսի Սեւումեան . 354

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼ

- Փ. Հ. Ե. — Հանդէս հանդիսից . . . 361

ԱՅԼԵԻԱՅԻՔ

- Խմբ. — Ամսվերջի հանդէսներ Միտիմ-
րեան վարժարաններուն մէջ. — Մուրատ
Ռափայէլեան վարժարան — Վենետիկ . 363
- Ախանատեան. — Մուրատեան վարժարան
Սեւր (Փարիզ) 366
- Մկրտիչ Պէշխըթաշլեանի հարիւրա-
մեակը Մուրատեան վարժ.ին մէջ — Սեւր 367

ACADEMIE ARMENIENNE

- Khanbeghian P. V. — La question
de la Réforme de l'alphabet arménien . 289
- Paitchikian P. E. — Mémoires histo-
riques arméniennes en Italie - (I. à
Rome) 297
- Mgr. Ardavast. — Histoire des prê-
tres d'Alep 306
- Sarkissian P. G. (trad.) — Un couvent
arménien à Naples 352

LITTERATURE

- P. P. E. — A la mémoire de M. Bé-
chiktachlian (poésie) 314
- Hovhannessian P. V. — Vase de
terre. — Soirée jolie (poésie). 314
- K. Henassère. — Mémoires et docu-
ments littéraires - Genre satirique . 315

RECENSION

- Erémian P. S. — «Causerie avec
mon ami arménien de Perse» (par Léon
Mesrob) 318

PÉDAGOGIE

- Tomadjian P. T. — La Pédagogie
chrétienne d'après la mentalité moderne 300

SCIENCE

- Andréassian V. — L'Aéronautique . 321
- Erighian S. — Prof. Giacomo Cia-
mician 342

MUSIQUE

- Réd. — Mme. Lucie Sévounian . 354

PRESSE ARMENIENNE

- P. P. E. — Revue des Revues. . 361

DIVERS

- Réd. — Solennités de fin d'année
des collèges des PP. Mékhitharistes. -
à Venise 363
- Présent. — A Sèvres. 366
- La fête centenaire de M. Béchik-
tachlian - à Sèvres 367

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ԲԱՆԱԽՐԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԳԻՏԱԿԱՆ - ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ

1843-1933

ՀԱՏ. ՂԱ. ՌՅԶԲ-ՌՅԶԳ

ՎԵՆԵՏԻԿ Ս. ՂԱԶԱՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

ՀԱՅ ԳՐԵՐՈՒ ՓՈՓՈԽՈՒԹԵԱՆ ՀԱՐՅԸ

ԿՈՒԹԵՄՊԵՐԿԻ մահուանէն 49 տարի
վերջ, հայերէն անդրանիկ գիրքը կը տպա-
գրէր Մեղապարտ Յակոբ 1512ին:

Այդ թուականէն սկսեալ երկար առեն
Հայ տպագրիչներն և Տպարանները հալա-
ծուած բնաշխարհի մէջ և օտար երկիրներ
դրած իրենց բոյնը, անընդհատ տքնութեամբ
չորս դար շարունակ ջանացեր են քայլ
առ քայլ յառաջացնել այս արուեստը՝
հայրենիքի տարագիր գաւակներու մօքին
լոյս, սրտին կրակ հայթհայթելով:

Չեռագրանման գրերով սկսուած տպա-
գրութիւնները հետզհետէ զարգացան՝ մի-
ջամբարի ազդեցութեան և հրատարակիչ-
ներու նիւթական միջոցներու թոյլ տուած
չափովն ու գեղարուեստական ճաշակի
համեմատութեամբ:

Սկիզբէն մինչև այսօր հայ տպագրու-
թեան արուեստի առաջնութիւնը վենետիկոյ
վերապահուած է, ուրտեղ Մեղապարտ
Յակոբի յաջորդեցին Արզաք զպիր, Յովհ.
Տէրզնցի, Անկիւրացի և ուրիշներ՝ մինչև

Միտիմար Արրահայր որ իր հոխ և գեղար-
ուեստական հրատարակութիւններով մեծ
մղում տուաւ Հայ տպագրութեան:

Միտիմար ինքը, և իր յաջորդներն իր
օրինակին հետեւելով հնարեցին զրբեր,
զարդագրեր, թռչնագրեր և այլն: Այս
աւանդութիւնը մինչև այսօր շարունա-
կեցին իր գաւակները՝ Հայ մամուլը մըր-
ցակից պահելով եւրոպականին:

Վենետիկոյ մէջ ընծիւղած տպագրական
Հայ արուեստը, ուրիշ երկիրներու մէջ ալ
ունեցաւ կեդրոններ. ի սկզբան Կ. Պոլիս,
ապա Լեհաստան, Հնդկաստան և մանաւանդ
Հոլանտա: Հոն Ռսկան վարդապետ, Մատ-
թէոս, Թովմաս և Ղուկաս Վանանդացի-
ները, Աստուածաշունչի, Շարականաց ու
այլեւայլ հրատարակութիւններով այնքան
մեծ եղան որ արդիները կրնան անոնց
շուրին տակ անվրդով հանգչիլ:

Այս հսկաներէն դուռն հիմերուն վրայ
կանգնեցաւ կոթողն անոնց որ մեզի հայ
նշանագրերը տուին՝ Ս. Մեսրոպ և Սահակ

բոլոր իրենց ձեռնադրանքով, աւանդեցին Հայ լեզուն՝ կենդանի, որով ապրեցանք ու կ'ապրինք տասնեւհինգ դարերէ ի վեր : Կ'ապրի՞ միւր անգիր անցեալը, կ'ապրինք մենք հալածական ու տարագիր սփռուած աշխարհիս շուրջ, ունենալնու՝ մեր սեփական գիրը, առանձնայատուկ լեզուն և քրիստոնեայ կրօնքը այլազգիներով շրջապատուած :

Ո՛վ որ Հայ Պատմութեան իմաստասիրութիւնը և Հայ Մատենագրութեան հակումներն ուսումնասիրէ՝ պիտի չկարենայ տարբեր եզրակացութեան մը յանգիլ :

Հայ գրերու դէմ որ և իցէ պայքար, մանաւանդ մեր ներկայ քաղաքական կացութեան միջոցին, ամենասուկալի ազգադաւուրիւնն է : Գաղութներու մեր բոլոր իմացականները անխտիր պէտք է սպառազինուին ու մարտնչին նման դառնաղէտ մտայնութեան դէմ, մինչդեռ այլասերման վտանգը արդէն վերահաս կը տեսնեն :

Շարժական տառերու գիւտէն սկսեալ, նախ ժամանակին մեծ հրատարակիչները և ապա տառերու ձուլարաններն անընդհատ նորանոր ձեւերով գրեր ստեղծած և հրապարակ դրած են : Այս գրերը իրենց հնարողներուն անունով կամ ձեւերուն համեմատ անցած են տպագրական պատմութեան և դպրոց կազմած են : Ինքուհապուլա, Սինիպալիա, Ճէնսոն, Բուանոյ, Բումանոյ, Փականինի, Աւտինոյ, Էլզեւիր, Պոտոնի, Եգիպտական, Գոթական հին ու նոր, Անգղիական, Եւն. եղան գլխաւոր անուններն ու ձեւերը, կազմելով տպագրական տառերու հիմը և այս անուանակոչումներով իւրաքանչիւր ձուլարան ստեղծեց իր սեփական տառերը առաւել կամ նուազ նրբութիւններով ու փոփոխութիւններով :

Վերջին դարուս ձուլարաններու և տրպագրութեան հսկայական զարգացմամբ հնարուեցան նորանոր ձեւեր տառերու և զարդագրերու, բոլորովին տարբեր ճաշակով ու տեսութեամբ նախկին ստեղծա-

գործական մտայնութիւնէն, որոնք քաղաքի մը կամ նոր անձի մը կամ գաղափարական նոր անունով միլրտուեցան :

Այլի առջեւ ունիմ գերմանական, ֆրանսական, իտալական, լեհ, եւն. ամենամեծ ձուլարաններու տառացուցակները, որոնց մէջ ո՛չ թէ հինգ, տասը, յիսուն, այլ հազարաւոր օրինակներ իրարու կը յաջորդեն՝ մին միւսէն տարբեր, մեծ ու փոքր, բարակ և հաստ, խիտ ու լայն, թանձր ու նուր, ըլլայ բոլորգիր և զըլխագիր կամ զարդագիր : Եւ սակայն անոնք բնաւ շօինդ հանած չեն, անոնք այնքան յուզած չեն հասարակաց կարծիքը, որքան Լ. Եղուպեանի սա՛ քանի մը նորահնար այրուքներ :

Տառերու նոր ձեւեր հնարելը տպագրական արուեստի զարգացման ցուցանիշն է. և եթէ զարդագրերու համար գիւտ և ճաշակ կը պահանջուի, ընթերցման գրերու համար առաջին պայմանը յստակութիւնը պէտք է ըլլայ, տեսութեան յոգնութիւն չպատճառելու համար, որովհետեւ գիրքը նորուս մանուկէն սկսեալ՝ որ հոն իր աշխատութեան առաջին քրտինքը կը թափէ, մինչեւ ալեւոր ծերունայն ձեռքն է որ անդորր կեանքի մը հանգստեան կարեւոր միջոցարութիւնը կ'որոնէ հոն : Զգենք այն ստուար խումբն ուսումնականաց և գիտնականներու որ աչքի լոյսերնին գրքերու վրայ կը սպառեն :

Լ. Եղուպեան իր հնարած նորաձեւ տառերուն մէջ այս պարագան նկատի առած ըլլալ չի թուիր, այլ ճամբայ ելեր է տպագրական խնայողութեան հաշիւներով, որ շատ ալ ջուր կը վերցնեն, մեզի հրամցնելու համար նորաձեւ տառեր՝ որ Հայ տպագրական արուեստին մէջ անյաշող փորձէ քիչ մ'աւելի անդին անցնելով պարզապէս այլասերում մը կը թուի :

«Ներկայումս, կ'ըսէ Լ. Եղուպեան, ամենակատարեւագործուած տառերը համարուած են լատինականը, որոնք 400 տարուան հնութիւն ունին, հետեւաբար

շատ մշակուած են, յաճախակի մշակուած են թէ՛ գծանկարչական և թէ՛ դասաւորութեան տեսակէտից... : Օգտուելով լատինական տառերի փորձից, մենք աշխատել ենք հայկական տառերի գծերն ու դասաւորութիւնը մօտեցնել լատինականին... » :

Ապա զանազան ձեւով գրերու գործածութեան չափով թուարկումներն ընելով և տողին մէջ, տողէն վեր, տողէն վար, տողէն վեր ու վար լատին և հայ գրերու համեմատութիւններէ վերջ՝ կ'եզրակացնէ թէ՛ « Այս հանգամանքը խանգարում է աչքերին տառերն անմիջապէս ընդգրկելու և արագ ընթերցելու » :

Լ. Եղուպեան այս անյաշող հետեւանքը կը հանէ անշուշտ անոր համար որ հայերէնէ և նոյնիսկ լատին տառերէ աւելի ուսերէնի գրավարժութիւն ունի : Եթէ քիչ մը աւելի հայերէն գիրք դարձուցած ըլլար, պիտի անդրադառնար որ մեր այրուքներն մեծագոյն առաւելութիւններէն մին՝ գրերու այդ ելեւէջներն են, որով տառերու միաձեւութիւնն ընդմիջելով՝ աչքը զանազանութեան կը հանդիպի և առանց գրերն իրարու խառնաշփոթելու վանկերն ու բառերը տեսութեան մէջ հեշտեալ կ'ամփոփէ : Մինչդեռ ինք տողին մէջի եօթը տառերը 21 ի վերածելով անհեթեթ դժուարութիւն մը կը ստեղծէ դիւրաւ ընթերցանութեան :

Լաւ գրավարժութիւն ունեցողները ո՛չ թէ կէս այլ երբեմն ամբողջ տող մը և աւելի՛ մէկ հայեացքով կը բնորոշեն ու կը կարդան : Այս դիւրութիւնը տառերու ելեւէջն է որ կը պատճառէ : Հիմա իր հրաւարած 21 տառերով որ տողին մէջ կ'ամփոփուին, մաս մըն ալ որ վերէն վար կ'երկարաձգուին, ինչպէս ի, կ և այլն տողին վրայ կը գտնուին, կ'ունենան համաչափ շարուածք մը որ աչք կը յոգնեցնէ :

Տարիներ առաջ անգամ մը Բատուայի Համալսարանի համեմատական լեզուագիտութեան ուսուցչապետ՝ հայագէտ Է. Թեգայի այցելութեան զացած էի : Ուս. Թեգայի դիմաց դրաւ ամբողջ գլխագրերով տպուած հայերէն էջ մը և կարդալ ըսաւ :

Քիչ մը դանդաղօրէն կարդացի :

— Ըրածս փորձ մ'էր, ըսաւ. գիտնալու համար թէ հայերէն գլխագրերն ալ մերինն պէս դժուարութիւն կը յարուցանեն ընթացիկ կերպով կարենալ կարդալու : Ահա կը տեսնեմ որ միեւնոյնն է նաեւ հայերէնի մէջ :

— Պատճառն ի՞նչ է, Ուսուցչապետ, հարցուցի :

— Որովհետեւ, պատասխանեց, բոլոր միաձեւ և համաչափ են գլխագրերը և կը պակսի ելեւէջներու զանազանութիւնը :

Լ. Եղուպեան իր գաղափարած գրերուն մէջ առանց բնաւ նկատի առնելու տեսութեան բնախօսական այս պահանջը, ջանացած է իր հնարաւորութեան չափով տառերը մէկ գծի վրայ ամփոփել ու ջրնջել կարեւոր առաւելութիւններէն մին, գոհացում տալու համար իր հաշիւներով ներկայացուցած տնտեսապէս խնայողական առաւելութեանց, զանց ընելով այն միլիոնաւոր աչքերը որ պիտի յոգնին և հաւանօրէն ստիպուին դիմել աչարութիւն :

Կ'ըսուի թէ ճափոններուն 75% — եթէ ոչ աւելին — աւինոց կը գործածեն և անոնք իրենց տեսութիւնը կը փնայեն գրքերու վրայ, մասամբ շատ ընթերցասէր ըլլալով և մասամբ իրենց գրերու անյարմարութեան պատճառաւ :

Այս կենսական կէտը բոլորովին զանց առնուած է Լ. Եղուպեանի նորահնար գրերուն մէջ, իսկ իրր գեղեցկագիտական արտադրութիւն աւելորդ կը համարիմ խօսիլ, պարզապէս նմոյշ մը եղած ըլլալուն իր հրապարակ դրածը. թերեւս եթէ զայ դժբախտ օր մը որ անոնք գործադրութեան դրութիւն լաւագոյնները կատարելագործուած ու գեղազրուած ըլլան :

Լ. Եղուպեան յոռի յատկութիւնն ունի վարկարկելու ինչ որ մերն է, փառաբանելու համար օտարին : Նաեւ ցոյց տալու համար թէ տառերու և տպագրութեան մասին համեմատօրէն շատ աղքատին է իր հասկացողութիւնը, կ'ըսէ թէ « Եւրոպական տպագրութեան մէջ ամենաշատ գործադրուողը (գործածուողն ըսել կ'ուզէ) կեցել

8-ի (8 զրաչափ = բուկոյ) տառերն են. իսկ մենք փոխարինում ենք կեքել 10-ը, որովհետեւ մեր տառերի բունը փոքր է և նրանք անկանոն դասավորութիւն ունին որը նոյնպէս նիւթական մեծ կորուստ է պատճառում... և նոր տառերը միջին հաշուով մօտաւորապէս տալիս են 15 տոկոս խնայողութիւն»:

Իտալական կառավարութիւնը Բոլինգիւնայ Սելլայի պղնձէ հրաշալի արձան մը կանգնած է Հոմի մէջ, Ելեմտական նախարարատան առջեւ, որովհետեւ Ան կախութենէն վերջ ելեմտաքը կարգադրելու համար նոյն տարուան ցորենի արտադրութեան վրայ 5 հրեղ. տուրք մը դրած է: Իրականին մէջ ոչինչ բան, սակայն ատով կրցած է արժանանալ Հայ-բենիքի երախտագիտութեան: Խորհրդային Հանրապետութիւնն ալ նման արձան մը Լ. Եաղուպեանին պէտք է կանգնէ որ գտած է հնարքը Պետհրատը ճնշող ծանր բեռը թեթեւեցնելու: Ինքը տուրք ալ չէ որ կը դնէ, այլ մեր այրուքնի տառերը կը լայնցնէ, կը նեղցնէ, տողէն վար վեր կը հանէ ու կ'իջեցնէ և այսպէս աժան պատրաստուած անուշապուր մը կը հրամ-ցընէ ընթերցող դասակարգին, որ մաքուր և խնամատ տպագրութեամբ հրատարա-կութիւններէ արդէն իսկ զրկուած՝ զրերու բարելոն մ'ալ պիտի ունենայ ասկէ վերջ:

Լ. Եաղուպեան կ'ըսէ թէ՝ հակառակ եւրոպականին 10 կեքելը կը գործածենք՝ փոխանակ 8-ի և այս՝ «որպէսզի ընթեռ-նելի դառնան». որով թուղթի և մեկանի կորուստ կ'ունենանք, մինչդեռ պէտք է խնայողութիւն ընել: Եաղուպեանի տուած նմոյշէն համոզուած ենք թէ ինքն անկա-րող է, բայց ճարտար գեղագրի մը համար բնաւ դժուարութիւն չի ներկայացներ նոյն աչքով մեծ ու փոքր, նուրբ և թանձր գրեր շինել: Եթէ ինքը ձեռքն առած ըլլար Գէլ-թէր-կեզելի, Տեպերնի, Նեպիոլոյի եւն. ստուար տառացուցակները և հինգ վայր-կեանի ակնարկ մը նետած ըլլար անոնց վրայ, անվրէպ պիտի տեսներ և հասկնար որ նոյն տեսակ 6, 8, 10, 12 բուկոյ

գրեր կան տասնեակներով, բոլորն ալ իրարմէ տարբեր, մեծ ու փոքր, նուրբ և թանձր որոնք ըստ պատշաճի տպագրու-թեան նիւթին և հեղինակի ճաշակին հա-մեմատ կը գործածուին:

Հայերէնէն նմոյշ մը տուած ըլլալու համար ահա մեր գրերէն 8 բուկոյի վրայ երեք տեսակ գրեր.

Մեր ազգային իտալները թանկագին արժէքներ են զորս հարկ է ամէն գնով պահպանել, Բայց անոնք պիտի չիրագործուին ցոյցերով և ցուցանքներով կամ հերոսակ

Մեր ազգային իտալները թանկագին արժէքներ են զորս հարկ է ամէն գնով պահպանել, Բայց անոնք պիտի չիրագործուին ցոյցերով և ցուցանքներով կամ հերոսա

Մեր ազգային իտալները թանկագին արժէքներ են զորս հարկ է ամէն գնով պահպանել, Բայց անոնք պիտի չիրագործուին ցոյցերով և ցուցամ

Հետեւեալն ալ 10 բուկոյի են.

Նախագահ Ռուզուելթ իր ամբողջ ջանքերը պիտի նուիրէ ներքին վերահաստատութե

Նախագահ Ռուզուելթ իր ամբողջ ջանքե-րը պիտի նուիրէ ներքին վերահաստատութե

Նախագահ Ռուզուելթ իր ամբողջ ջանքերը պիտի նուիրէ ներքին վերահաստատութեամբ:

Նախագահ Ռուզուելթ իր ամբողջ ջանքերը պիտի նուիրէ ներքին վերահաստատութեամբ:

Ասոնք ալ գլխաւորեր են 12 բուկոյ.

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ

Ուրեմն ըսել է թէ ութին տեղ ութը կարելի է գործածել, տասին տեղ՝ տասը, և այլն, բաւական է համեմատաբար մեծ աչքով շինել զանոնք:

Մինչեւ օրս երեւցած խորհրդածութիւն-ներէն, որ լրագրութեան և բանավէճերու մէջ տեղի ունեցան, դիտեցինք որ տպա-գրական հիմնական ծանօթութիւն մըն է որ կը պակսի բանասէրներուն:

Տառաբջիջներուն դիմաց մեղուաջան աշխատութեամբ տքնող գրաշարի տարրա-կան ծանօթութիւնն անգամ պակաս կը

թուի անոնց, որոնք կ'անգիտանան թէ տառերուն մեծութիւնը ո՛չ թէ անոնց աչ-քէն՝ այլ խաբսխէն — քառակէն է որ կը չափուի:

Հետեւաբար բուն տառերու երկայնքը կարճեցնելով վաստկելիք բան չկայ, որով-հետեւ 6 բուկոյի խաբսխը կը մնայ 6, 8 բուկոյի խաբսխը 8, 10 բուկոյի խաբսխը 10:

Լայնքէն սակայն կարելի է վաստկել նեղ աչքերով շինելով այդ գրերը: Գեղագրին կ'իյնայ այս պարագային, տալ գրերուն իրենց յատկութիւնը:

«Մեր տպագրական տառերը, կ'ըսէ Պ. Չօպանեան տառաքննադատ, թէ իրենց շեղութեամբ, անոնցմէ ոմանց ծաւալով, անոնցմէ մեծ մասին քառակուսի ձեւով, շատ աւելի տեղ կը բռնեն քան լատին կըր ու կոկիկ տառերը»:

Թանձր ծաւալով տառերուն վրայ վերջը պիտի խօսինք:

Ուստի մնացածներուն համար 38-ի վրայ 31 հատ՝ կը հարցնենք Պ. Չօպանեանին. — Ձեռքերնիդ առած ու համեմատած էք մեր գրերը՝ սա՛ լատին կոկիկ անուանածներնուդ հետ:

Անշուշտ ո՛չ. — ուստի խնդրեմ փոր-ձեցէք, առէք

ՀԱՅՆԵՐԷՆ		ԼԱՏԻՆ
զ	—	q
ն	—	n
կ	—	h
ո	—	a

և պիտի տեսնէք որ լատինականներէն աւելի նուրբ խաբսխ ունին մերինները:

Աւելի օրինակ մը նրբագիծ գրերու թշնամիներուն: Լատին i-ն հաւասար խաբսխ ունի մեր լ-ին որ ծայրը պոչ մ'ալ ունի. մեր j-ն աւելի բարակ է քան լատին f-ը կամ j-ն: Մեր հ-ն հաւասար է լատին l-ին (8 բուկոյի մէջ) և ե-ն ալ լատին e-ին: Այսպէս մի առ մի:

Ուրեմն մեր տգիտութեամբ 31 ան-մեղուկ գրերուն յանցաւորի շապիկ հագ-ցընելը ներելի չէ:

Եաղուպեան ուրիշ առաջարկ մըն ալ ունի: «Մագային և պոչաւոր գծերը վե-րացնել ըստ հնարաւորութեան և դրանով կանխել տառերի շուտ կոտորուիլը»:

Չօպանեան ալ կ'ըսէ. «Ճ. Արամեանի յօրինած տպագրական տառերը, լատին տառերու բոլոր յատկութիւններն ունին ... յստակ են, սեղմ, ուղիղ և աւելի կորային են քան քառակուսի»:

Այս անգամ լատինամոլութիւնը մեր թունդ հայրենասէրներու ողնածուծին մէջ թափանցեր է. *quel paradoxe!*

Ընթերցող, դու ա՛ռ հայերէն ու եւրո-պական գրքեր և բաց ո՛ր և է էջ մը ու հա-մեմատէ, այդ լեզուներու գրերէն ո՛րն աւելի մագային նրբագիծ ունի: Ինձի կը թուի թէ Ձ-ն մինչեւ Շ գրեթէ լատին գիր մը չկայ որ նրբագիծ չունենայ: Հա-յերէն վ-ին կամ լ-ին նրբագիծն է որ ջնջել կ'ուզուի: Պր. Չօպանեան կը յիշէ Լամարթինի «Դաշնակը»-ը կամ «Մասհաց Սղանին» ճ. Արամեանի լատինաձեւ տա-ռերով տպուած. կը թելադրենք որ ան-գամ մ'ալ լաւ աչքէ անցնէ զանոնք, և պիտի տեսնէ որ այդ գրերը աչքը կը խտրողեն և ընթերցումը կը դժուարա-ցընեն. այս խտրողումը առաջ կու գայ նրբագիծէն որով բեռնաւորուեր են հայ տառերը լատինաձեւի վերածուելու ատեն:

Կը համարիմ թէ այդ անպատեհութիւնը զայն զեղազրոյն ալ զգացած ըլլալով, միւս գաղափարած գրքերուն մէջ զանց ըրեր է:

Հ. Յովհաննէս Սորկուճեան 1843 թը-ւականներուն երբ Փարիզու մէջ շինել տուած է տպարանիս այժմու տառերուն մեծագոյն մասը, հնարած է նաեւ հայ տառերու հետեւեալ կանգուն ձեւը,

ա բ գ դ ե զ է ը թ ժ ի լ խ ծ կ ճ զ զ
 ֆ մ յ ն շ ո չ պ եւն.

որու հետեւողութեամբ և փոփոխումներով շինուած են ապա ճ. Արամեանիներն Հ. Գ. Այվազովսքիի առաջնորդութեամբ, սա-կայն *sens commun* զայն չէ ընդունած, հակառակ ցոյց տրուած համակրութեան:

Հայերէն այբուբենին մեծագոյն յան-
ցանքներէն մէկն ալ շատ մեղան սպառելն
է եղեր, անոր համար սպաննելու է զինքը:
Բայց նկատի առնելու է որ լատինական
ընթերցման յարմարագոյն գրերը համար-
ուած են Պոտոմեան կոչուածները, որոնք
քիչ մ'աւելի հաստ աչք ունենալով չեն
յոգնեցներ տեսութիւնը, ինչպէս են մեր
բոլորգրերը. փորձեցէք հետեւեալ օրինա-
կին մէջ թէ ո՞րն է որ աւելի հանգիստ կը
կարդացուի.

Չըքնաղագեղ կոմսուհի, լաւ գիտես դուն
Չըքնաղագեղ կոմսուհի, լաւ գիտես դուն

Անշուշտ առաջին տողը: Բայց եթէ
մեղանի խնայողութիւն ընել կ'ուզուի
աւելորդ ծախսէ խուսափելու համար,
խորհուրդ կու տանք եթէ ոչ առաջնա-
կարգ այլ գէթ քիչ մը ընտիր մեղան գոր-
ծածել, այն տեսակ մեղաներէն՝ որ մա-
մուլի կաղամարին մէջ ալ կարելի է
օրերով պահել, որ միեւնոյն ժամանակ
գրերը քիչ կը փճացնեն և թէ 30% ալ
օգուտ կը ձգեն իրենց սպառումին մէջ:
Այս ըսածներս տպագրիչներուն համար
չէ, անշուշտ անոնք գիտեն, այլ հայ գրի
ձրի ՔՆՆԱՒԱՏՆԵՐՈՒՆ....:

Այս խորհրդածութիւններն ըրած ժա-
մանակ չենք մերժեր թէ տառերու վրայ
կարելի չէ բնաւ փոփոխութիւն բերել:

Լ. Եղուպեան գովելի գաղափարն ու-
նեցած է եռատամ աշրք երկուքի վերածե-
լու, փոքրկացնելով երկաթագիր Ա-ը, մէջն
առնելով նաեւ աջակողմեան յաւելուածը:
Այս բարեփոխութիւնը 40% ձուլումի
խնայողութիւն կը բերէ՝ տպագրական
միւս առաւելութիւններէն գատ:

Կան գրեր որ իրարու նման են, օր.
Հ=չ, Ղ=զ: Ը. Արամեան և ուրիշներ այս
գրերը փոխած են՝ զլիսագիրները փոքրա-
ցնելով և գրելով տողին վրայ կամ ցը-
ցունները սեղմելով: Նոյնպէս վերածած է
զլիսագիր Տ-ը՝ տալով անոր Ց գրին ձեւը,
որպէսզի եռատամ աշրքին հետ չըփոթուի:
Կիրբեղեան Հ. Իգնատիոս Աբբահայր իր
վերջին գաղափարած տառերուն մէջ տ-ի

միջին գիծը նրբացուցած է: Կը համարինք
որ եթէ եռատամ աշրք երկուքի վերա-
ծուի՝ կարելի է տիւնը վերջին ձեւով
ալ պահել: Եթէ ղ-ի, շ-ի, վ-ի նրբա-
գծերը կտրելու ենթակայ են՝ կարելի է
իրենց գրերը պահելով, օր. ղ-ը եր-
կուքի պէս գրել. նոյն ձեւը տալ շ-ի
գծին, նոյնպէս ընել վ-ի՝ աջակողմեանին:

Ասոնք սակայն փոփոխութիւններ են
որ Լ. Եղուպեանի նման մը չի կրնար
հնարել, այլ այնպիսի մէկը՝ որ օժտուած
ըլլայ արուեստին երկու կարեւոր յատ-
կութիւններով — նուրբ ճաշակ և ճարտար
գեղագրութիւն — որոնցմէ Լ. Եղուպեան
կը թուի զուրկ ըլլալ:

* * *

Խորհրդ. Հայաստանի Հանրապետու-
թեան կողմանէ տպագրական տառերու
փոփոխութեան առաջարկն առիթ տուաւ
ոմանց հայերէն այբուբենը լատինականով
փոխանակելու: Ասիկա՝ նոր առաջարկ մը
չէ: Ժամանակաւ «Huis» պարբերաթերթ
մը տպագրուած է: Ունինք նաեւ Pier Zac-
con-ի «Himaranotzi misterneré, tarqma-
nieal i franseren lezvé. Cons/ple. Dbaqru-
tium Aramian. 1883.

Տարիներ առաջ Պր. Մակինցեան ալ
կ'առաջարկէր «Արիւր նետել Մարու-
պեան կոշտ և անկիւնաւոր տառերը և
որդեգրել լատինական գրերը»: Ներկայիս
ոմանք ալ համակարծիք ըլլալով հանդերձ
անժամանակ կը գտնեն այս գաղափարին
իրագործումը:

Միայն Պր. Հրաչեայ Տէր Ներսէսեան
եղաւ ի նպաստ լատին տառերու և «Կալ-
նօշ»ի մէջ համարձակ գրեց իր կարծիքը:
Մեր բարեկամին անկեղծութիւնը գովելի է:

Ս. Մարոպ, յունարէն գրերէն անոնք
որ հայերէն ձայներուն կը համապատաս-
խանեն, առեր իւրացուցեր է մեր լեզուին.
մնացածներն ալ հնարեր կամ ուրիշ լե-
զուներէ հաւաքեր, յարմարացուցեր է, և
այսպէս հայերէն հնչարանութեան ամբողջ
նշանագրերն ստեղծեր է: Մանրամասնու-
թիւնները բանասիրութեան կը թողունք:

Կարեւորն այն է որ Ս. Մարոպ մեզի
ուրոյն գիր մը տուեր է. նա ամենանուրբ
քաղաքականութեամբ ստեղծեր է ազգային
անկախութիւնը, Յոյներու, Ասորոց, Հա-
յաստանը շրջապատող ուրիշ ազգերու հետ
ձուլումի վտանգն ընդմիջող հեռացնելով:
Տառերու հնարումով ազգապաշտպանու-
թեան սկզբունքն այնպիսի հիմքեր վրայ
գրեր է, որ 1500 տարիներու անընդհատ
հալածանքները, գերութիւնները, անիշխա-
նութիւնները չեն կրցած երբեք մեզմէ
կապտել մեր ազգութիւնը:

Փրանկները, Գոթերը, Վիսիգոթները և
բոլոր խուժուածները որ Եւրոպա արշա-
ւած և Հռոմէական գաւառներուն տիրա-
ցած են, վերջ ի վերջոյ ձուլուեր են և
առնելով լատին գրերը՝ անոր հետ առեր
են նաեւ լեզուն ու քաղաքակրթութիւնը,
և շարունակութիւնն եղեր են Հռոմէական
կայսրութեան:

Եւ ինչ որ էին՝ չեն. մեռեր են:

Մեզի պէս շատ հին ազգեր կային որ
այսօր գոյութիւն չունին անոր համար՝ որ
անոնք ունեցած չեն Ս. Մարոպ մը որ
իրենց գիր տուած ըլլար:

Պատմական յոռեգոյն շրջաններուն այն
մարդիկը զորս այսօր խաւարամիտ, յե-
տամնաց, տգէտ վերադիրներով կ'որակեն
ոմանք, ճիշտ այդ մարդիկ՝ կաթողիկոսներ
կամ վարդապետներ, ճանչնալով տպա-
գրութեան օգուտը՝ իւրացուցեր են զայն,
նոյն 400 տարուան զարգացման զուգըն-
թաց ընթանալով: Թիֆլիզ, Կ. Պոլիս,
Փարիզ, Վիեննա, Վենետիկ, ամէնքն ալ
տուեր են գրերու նմոյշներ՝ աւելի կամ
նուազ կատարելագործուած: Ծուրջ դար
մ'առաջ այսօրուան փնտռուած բարեփո-
խութեանց սկզբունքներն ու նմոյշներն
խուժեանց սկզբունքներն ու նմոյշներն
այն ժամանակէն արդէն տուեր են. ճար-
տարը թող լաւագոյնն ստեղծէ: Բայց ո՞չ
թէ որդեգրենք լատին տառերը «ղիւրու-
թիւն ունենալու համար որպէսզի ուզած
ձեւերովն գրերու ճիւ տեսակներ ունե-
նանք, և զայս զիւրացուցած ալ ըլլալու
համար այբուբենը 38էն 30ի վերածենք»:
(«Կալնօշ», 4 - 2. 1933):

Մեզի թուրքերն օրինակ կը բերեն:
Մենք պիտի փափաքէինք որ անոնք կա-
րենային ազատ համարձակ գրել թէ տըն-
տեսական ո՞րքան օգուտ ունեցած են իրենց
լեզուին լատին տառերն յարմարցնելով:

Եւրոպական տառերն ընդունելը տըն-
տեսական գերութիւն մը պիտի ստեղծէ
մեզի: Անկէ յետոյ բոլոր հայ տպագրող-
ները պիտի ստիպուին տառերու գնումները
այդ մեծ ձուլարաններէն ընել: Հիմա կան
հայ ձուլարաններ գրերու գոհացուցիչ տե-
սակներով, ուստի եւրոպական ձուլարան-
ները գրեր շինելու չեն ձեռնարկեր, մա-
նաւանդ որ շատ մը լրագիրներ այլեւս
տողատիպներով սկսած են շարուիլ: Յետ
լատինական տառերն ընդունելու, ազա-
տութեան նմոյշն ալ որ դեռ մնացած է
բովներնիս, այդ ալ պիտի կորսնցնենք:

Անոնք որ լատին տառերը գործածենք
կ'ըսեն, կ'առաջարկեն որ անոնց 24 գի-
րերուն վրայ ուրիշ 14 հատ ալ աւելցուին
յարմարական նշաններով, ամբողջացնելու
համար մեր հնչականութիւնը, և ունենալ
տառեր որ այս ինչ ձեւով գրուած ըլլալու
տեղ գրուին այն ինչ ձեւով: Խնդիրը ձայ-
ներու արտաբերութեան համապատասխա-
նող նշանագրեր ունենալու վրայ է:

Աւելի կատարեալ ըրած ըլլալու համար
նման սկզբունքով մը բառգրին բառերն
ալ վերածելու է կ'ըսենք մենք, սանսքրի-
թը, յոյնը, ֆարսին, արաբը, լատինը և
այլն, վերջապէս որչափ որ օտար բառեր
հայերէն տարագով ներս մտեր են ատոնք
ամէնն ալ տանելու է հոն՝ ուր կը տանին
ռուսահայերը, ու կեցած տեղերնիս մենք
մեզի կ'ընենք այն ինչ որ թուրքն ուզած
ու չէ կրցած ընել:

Ինչո՞ւ լատին գրերու որդեգրումը կ'ու-
զուի: — Որովհետեւ մերիւնները համեմա-
տաբար շատ տեղ կը բռնեն եղեր:

Պր. Հրաչեայ Տէր Ներսէսեան՝ տպա-
գրական և գործնական տեսակէտէն խօսե-
լով, կ'ըսէ թէ «հայկական ընթացիկ բոլոր
տառը՝ իր ներկայ ձեւով, միեւնոյն բառերով
վրայ, աւելի լայն տեղ կը բռնէ՝ բազմա-
տմամբ լատին ընթացիկ romain տառին»:

Պ. Հ. Տէր Ներսէսեան ըսածը օրինակով մ'ալ կ'ապացուցանէ: Ահա իր օրինակը.

Հայերէն տպագրական տառերը լատինա-
Hayérén dbacragan darère ladinaga-
կանին հետ համեմատելով աւելի տարածու-
nin hed hamemadelov aveli darazutium
թիւն ունին
unin

Այս օրինակին համեմատ ապացուցումը ճիշտ է: Օրինակ մ'ալ ես կը բերեմ.

Թռչնիկը երեկոյին կ'երգէ.
trcnige yeregoin g'erké.
ծերունին մենիկ կը խորհի հին օրերը եւ.
zèrounin ménig ke korhi hin orère e.

Դիտեցէ՛ք, մեր օրինակին բառերը այդ չունին. բայց կան միւս ամբաստանեալ գրերը զ, ր, ղ, իւ, ր եւն. և նորէն լատինականին հաւասար տեղ բռնած են հանդերձ իրենց շեղութեամբ. մինչ հակառակը կը պնդէ Պ. Զօպանեան: Ուրեմն աւելի տեղ բռնել տուող մեղապարտը այդն է. յետոյ կու գան ր, իւ, պ, տ, փ եւն.: Եղբայրեան մէկ խելացի առաջարկ ունէր, այդին երկատամի վերածումը, որուն լիուրի համաձայն ենք. մենք ալ: Մնացեալներէն տ—ը ճ. Արամեան ըրած է գլխադիրը տողամէջին վրայ գրելով, ր—ն նոյնպէս փոքրկացնելով:

Լատին գրերն առնելու համար երկրորդ զօրաւոր փաստ մ'է թէ Հայերէն տառերը վերէն, վարէն խարսխէն դուրս մնացող մասեր ունին, ուստի գրաշարը ստիպուած է տողամէջ (interligne) դնել:

Մենք հոս, Ս. Ղազարու տպարանին մէջ միջոց կը դնենք՝ երբ շարուածքը լայնցնել ուզենք: Այդ խարսխէն դուրս մնացող մաս ունեցողները գլխադիր Լ. Հ. Ղ. Վ գրերն են. ասոնք ներս առնելու հնարքը կայ:

Ս. Մեսրոպի հնարած նշանագրերը իր ստեղծագործ տաղանդին մեծագոյն ապացոյցը կը կազմեն, որով լեզուաբանօրէն կըրցած է գոհացնել հնչարանութեան բոլոր պահանջները: Գաղղիացիք մեր չ—ին տեղ

teh կը գրեն, ճ—ին տեղ dj, շ—ին տեղ ch, խ—ին տեղ kh, ու բնաւ չեն խորհիր ասոր համար այբուբենին պակասաւոր է ըսելով դարման մ'ընել: Այսպէս են գերմանացիք, անգղիացիք եւն.:

Իսկ եթէ խօսքը ն—ի, մ—ի ցցունեն-
րուն համար է և թերութիւն կը նկատուի,
նոյնը լատին f և j գրերն ալ ունին:

Լատին գրերուն փարելու ուրիշ պատ-
ճառ մ'ալ՝ մերիններուն աչքերը մեղանով լեցուիլը և նրբագծերուն դիւրաբեկութիւնն է: Այս թերութենէն զերծ չեն լատին տառերու տպագրութիւններն ալ: Օրագիր, պարբերաթերթ, դասագիրք, գիրք, բառ-
գիրք շատ կան. ուստի հարկ չկայ միայն մեր թերի կողմը տեսնել՝ որ տպարանա-
կան նիւթական միջոցներէ կախում ունի:
կ'ամփոփենք ըսածնիս:

1) Լ. Եղաղուպեանի մոր այբուբենը ամ-
յաջող փորձ մ'է, ուր մկատի չեմ առնուած գեղագրութիւնն և տեսութեան պատկան-
նելը:

2) Պէտք է պահել տառերու ելլելէջը, որ
մեծ դիւրութիւն կ'ընծայէ ըմբերումի:

3) Համեմատութեամբ լատինականներուն,
մեր տառերն աւելի տեղ կը բռնեն ոչ թէ
իրենց շեղութեան, այլ լոկ քանի մը հատիմ
եռատամն և Թանձր կազմութեան պատ-
ճառաւ (ա, տ, պ, թ, խ, փ, ֆ):

4) Գրերու ամփոփումը թեմա ըստ ըստ
հաւանութեմ դիւրացմէ ըմբերումը, միմզեո
մըրագծերու յաւելումը զայն պիտի դժուա-
րացմէ՝ աչքը խտտելով: Բնութեամբ մեր-
ծելի է:

5) Հայկական այբուբենը պէտք է մնայ
մետրոպէանը:

Հաւանօրէն դեռ առիթ ունենանք կրկին
զբաղելու այս հարցով: Ինչ որ ըսինք
սակայն կը կրկենք դարձեալ.

Կատարեալ այբուբեն մ' ունինք 38
հնչիւններով. պահենք: Ան ապրեցուցեր
է զմեզ 1500 տարի, դեռ նոյնչափ ալ
կրնայ ապրեցնել, միայն թէ մենք զինքը
չ'անոցնենք:

Հ. Վ. ԹԱՆԵՍ ԽԱՆՊԵՅԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՇԽԱՐՆԵՐ ԵՒ ՆՇՄԱՐՆԵՐ

Ի ՏԱԼԻՈՅ ՄԷՋ

Ա. Ի ՀՌՈՄ

(Շար. տես «Բազմավէպ» Թ. 5, էջ 197)

Ս. Պետրոսի և Ս. Պողոսի գերեզման-
ներուն հայ ուխտաւորներու կարգին չէ
կարելի մոռնալ զոյգը ճգնաւոր հայ միայ-
նակեացներու՝ զորս Պարոնիոս ալ իր
տարեգրութեանց մէջ կը յիշէ, ԺԱ դա-
րուն Բենեդիկտոս Ը Ս. Պապին օրով:
Առաջինը՝ Ս. Սիմէոն հայկազն — այնքան
յարգուած և հրաշագործ Մանտուայի գա-
ւառին մէջ՝ — Հռոմ կու գայ շուրջ 1016ին
երբ Ս. Քահանայապետը ժողով գումարած
էր Լատերանեան Ս. Յովհաննէս տաճարին
մէջ, և կը պատմուի թէ ժողովուրդը սպառ-
նացած է չարչարել սուրբը որպէս հերե-
տիկոս կամ մանիքեցի: Բարեբախտաբար
Հռոմի մէջ եղող հայ եպիսկոպոս մը կը
ճանչնայ զանիկա և կը հռչակէ անոր սըր-
բութիւնը: Երկրորդը՝ Ս. Գալիթ հայկազն՝
զոր խաւացիք Սան Դավին կը կոչեն:
Սա ալ՝ Երուսաղէմէն վերջ կու գայ Հռոմ
և յետոյ կ'անցնի Լուքա ուր կը մեռնի
սրբութեամբ:

Դարերու ընթացքին Հռոմ եկած են
կաթողիկոսական պատգամաւորներ՝ ինչ-
պէս ժԲ դարուն: Գրիգոր Գ Պահլաւունի
դրկածներն և ուրիշներ: 1220ին նոյնինքն
Յովհաննէս է կաթողիկոս՝ որ խաչակրու-
թենէն դարձած բնակեցաւ Ս. Պետրոսի
քովի հայկական վանքին մէջ, որու մա-
սին յետոյ պիտի ակնարկենք:

1549ին ալ Ստեփանոս կաթողիկոս,
ինչպէս կը պատմէ Ստեփանոս Լեհացին,
«Երթայ ի Հռոմ և կատարեալ զհնազան-
դութիւն և զուխտն իւր» եւն.:

Ստեփանոս կաթողիկոսի յաջորդն ալ,
Միքայէլ, 1562ին պատգամաւորներ կը
դրկէ և յաջորդ տարին ալ Արգար Գալիլէ:

Պատմական հետքեր սակայն, ինչպէս
ըսինք, հնագոյն դարեր կը փոխադրեն
զմեզ, և Հռոմի մէջ կը գտնենք հայ բազ-
մաթիւ վանքեր: Միակամեայ դէմ գու-
մարուած ժողովին մէջ (649 թուին),
հրաման կ'ելլէ քահանայից և վանակա-
նաց որ իրենց կարծիքն և վարդապե-
տութիւնը յայտնեն ժողովին առջեւ: Այդ
վանականներու կարգին է որ կը յիշուի
«Thalassius abba presbyter venerabilis mo-
nasterii Armenistarum in hac Romana civi-
tate constituti, qui appellatur Renati, et
Georgius abba presbyter venerabilis mona-
sterii de Cilicia, qui ponitur in aquas Salvias,
quod in hac Romana civitate habitare digno-
scitur et qui cum eis sunt reverendissimi
abbates et monachi adstantes coram sancto
concilio dixerunt»¹. այսինքն «Թալասիոս վա-
նահայր (աբբայ երէց) Հայոց յարգելի վանքին
որ այս Հռոմէական քաղաքին մէջ հաստատուած
է, որ վերածնեալք կը կոչուի, և Գէորգ վանա-
հայր Կիլիկիոյ յարգելի վանքին՝ որ Սալուեան
ջուրերուն մօտ է, որ ծանօթ է բնակութեամբ
այս Հռոմէական քաղաքին մէջ և անոնց հետ
եղած յարգելի աբբաներն և կրօնաւորները որոնք
այս Ս. Ժողովին առջեւ եկան և ըսին...»:

Յիշեալ վանքերու հետեւորդ շրջանի
մասին շուրջ եօթը դար յիշատակութիւն
չկայ. ԺԳ—ԺԴ դարերէն է որ ունինք երկու
կարեւոր արձանագրութիւններ՝ զորս գտած
է Տէ Բոսսի 1869ին ճիշտ Ս. Պողոսի զըւ-
խատման վայրին վրայ՝ Սալուեան ջու-
րերուն քով, այն վանքին մէջ՝ ուր ԺԲ
դարէն արդէն տեղաւորուած են Թրափեան
լուսկեաց կրօնաւորները:

Ասոնց հնագոյնը 1267ին է. սպիտակ
մարմարի վրայ, որ ժամանակին կոտրած
և մասերը բաժնուած ըլլալու է և յետոյ

1. Mansi. Հատ. Ժ. Ֆիւրիւսէ. 1764, էջ 908.